

O'SMIRLAR O'RTASIDA O'ZARO HAMKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Majidov Jasur Baxtiyarovich

Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Jizzax davlat pedagogika universiteti

Xolmatova Dilorom Vahobjon qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2-bosqich magistri

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'smirlarda o'zaro hamkorlikni rivojlantirish texnologiyalari haqida mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, o'smirlarning boshqalar bilan munosabatining tabiati va shaxslararo munosabatlarda namoyon bo'ladigan munosabat uslubi K. Tomass so'rovnomasi asosida empirik tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlar, o'zaro hamkorlik, hamkorlikni rivojlantirish texnologiyalari, shaxs xususiyatlari, ijtimoiy munosabatlar.

KIRISH. O'zaro hamkorlik insonlar o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarning eng muhim shakllaridan biri bo'lib, birgalikda faoliyat yuritish, maqsad sari intilish, fikr almashish va umumiy yechim topishga qaratilgan ijtimoiy-psixologik jarayondir. Bu tushuncha nafaqat jamoada ishlashni, balki shaxslar o'rtasidagi muloqot, o'zaro ishonch, empatiya va murosaga asoslangan ijtimoiy munosabatlarni anglatadi.

O'zaro hamkorlikning psixologik mohiyati shundaki, bu jarayon orqali shaxsning ichki dunyosi ijtimoiy tajriba bilan boyiydi, ijtimoiy rol va vazifalar anglanadi hamda emotsional intellekt rivojlanadi. Shaxsning jamiyatga moslashuvi va jamoada samarali ishlay olishi bevosita o'zaro hamkorlik madaniyatiga bog'liq.

Zamonaviy jamiyatda o'smirlar tarbiyasi, ularning ruhiy holati va ijtimoiy faolligi ta'lim va tarbiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, o'smirlarning o'zaro hamkorlik madaniyatini shakllantirish masalasi psixologiya va pedagogika sohalarida muhim mavzulardan biri sifatida ko'tarilmoqda. O'zaro hamkorlik — bu faqatgina birgalikdagi ish emas, balki shaxsiy rivojlanish, muloqot, murosaga kelish, fikr almashish, bir-birini tushunish va ijtimoiy ongni boyitish vositasidir. Bu jarayon ayniqsa o'smirlik davrida katta ahamiyat kasb etadi. O'zaro hamkorlikning psixologik mohiyati shundaki, bu jarayon orqali shaxsning ichki dunyosi ijtimoiy tajriba bilan boyiydi, ijtimoiy rol va vazifalar anglanadi hamda emotsional intellekt rivojlanadi. Shaxsning jamiyatga moslashuvi va jamoada samarali ishlay olishi bevosita o'zaro hamkorlik madaniyatiga bog'liq.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Psixolog R. L. Gardner o'zining «Multiple Intelligences» (1983)¹ asarida o'zaro

¹ Gardner, Howard. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books, 1983.

hamkorlikning ahamiyatiga to'xtalib, uning ta'kidlashicha, shaxslarning o'zaro faoliyatlari va hamkorlikdagi muvaffaqiyatlari nafaqat ularning aqliy salohiyatiga, balki ularning ijtimoiy va emotsional ko'nikmalariga ham bog'liqdir. Gardner, shuningdek, jamoaviy ishlarda muvaffaqiyatga erishish uchun empatiya, o'zaro tushunish va qo'llab-quvvatlashning asosiy o'rin tutishini ta'kidlaydi. U o'zaro hamkorlik jarayonida ijtimoiy-emotsional intellektning rolini alohida ajratib ko'rsatadi.

Shu bilan birga, psixolog V. H. Searle (2004) o'zining «Collaborative Learning: Theory and Practice»² asarida, o'zaro hamkorlikning ta'lim jarayonidagi o'rni va uning shaxslarning rivojlanishiga ta'sirini tahlil qiladi. U, ayniqsa, o'smirlik davrida o'zaro hamkorlik o'smirlarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatishini, bu jarayonda guruh ishlari va ijtimoiy o'zaro aloqalar psixologik farovonlikni oshirishi mumkinligini qayd etadi.

Shuningdek, o'zaro hamkorlikni shakllantirishning psixologik asoslari shaxsning hissiy-emotsional rivojlanishini, empatiya va o'zaro muloqotda muvaffaqiyatli bo'lish qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'smirlar o'rtasida bu ko'nikmalarining rivojlanishi, jamoaviy ishlarni bajarishda, guruhlarda ishlashda, o'zgaruvchan muhitda to'g'ri qarorlar qabul qilishda va muammolarni birgalikda hal etishda katta ahamiyatga ega.

Psixologik nuqtai nazardan, o'zaro hamkorlikning rivojlanishi o'smirlarning ijtimoiy-emotsional muvozanatini yaxshilaydi. Bu, o'z navbatida, o'smirlar orasida tushunmovchiliklarni kamaytiradi, konfliktlarni bartaraf etishga yordam beradi va jamoada umumiy maqsadga erishish uchun birgalikda ishlashga olib keladi. Shunday qilib, o'zaro hamkorlikni shakllantirish o'smirlarning psixologik salomatligini yaxshilash, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy rivojlanish uchun muhim vosita hisoblanadi.

O'smirlik davri — shaxsning o'zligini izlash, jamiyatda o'z o'rnini topishga intilish davri bo'lib, aynan shu paytda o'zaro hamkorlik shakllanishi va rivojlanishi psixologik jihatdan juda muhimdir. O'zaro hamkorlikni shakllantirish jarayonida o'smirlarning quyidagi psixologik ko'nikmalari rivojlanadi:

Empatiya: O'zaro hamkorlikni shakllantirishda empatiya — boshqa shaxslarning hissiy holatini tushunish va unga munosabat bildirish qobiliyati katta ahamiyatga ega. O'smirlar bir-birining holatini anglash orqali o'zaro munosabatlarni yaxshilaydi va jamoaviy ishlarni samarali bajarishga qodir bo'ladi. O'smirlar o'zaro hamkorlikni shakllantirishda bir-birining holatini anglash orqali o'zaro munosabatlarini yaxshilaydi. Masalan, maktabda guruh ishlari o'tkazilayotgan paytda, agar bir o'smir boshqalarining stressini yoki noxush holatini sezsa, unga yordam berishga harakat qiladi. Bu o'zaro tushunishni oshiradi va samarali jamoaviy ishni ta'minlaydi. Empatiya o'zaro ishonchni rivojlantiradi, bu esa ijtimoiy aloqalar va jamoaviy

² Searle, V. H. Collaborative Learning: Theory and Practice. Routledge, 2004.

ishlarning muvaffaqiyatli bo'lishiga olib keladi. Psixolog D. Goleman (1995)³ empatiyaning boshqaruv ko'nikmalari va ijtimoiy munosabatlar uchun ahamiyatini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, empatiya nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki guruh ishlari uchun ham zarurdir.

Empatiya o'smirlarning o'zaro aloqalarini mustahkamlash va muloqotda tushunmovchiliklarning oldini olish uchun zaruriy psixologik ko'nikmadir. Psixologiya sohasida empatiya ko'pincha "oqilona hissiyotlar" yoki "ijtimoiy hissiy idrok" deb ataladi. *Psixolog D. Goleman (1995) empatiyaning ijtimoiy munosabatlar va boshqaruv ko'nikmalarining rivojlanishida asosiy rol o'ynashini ta'kidlaydi.*

Kommunikativ ko'nikmalar: Muloqot orqali o'z fikrlarini ifodalash va boshqalarni tinglash qobiliyati o'smirlar o'rtasida o'zaro hamkorlikning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Samarali muloqot o'zaro tushunishni ta'minlaydi va konfliktlarni hal qilishda yordam beradi. Samarali kommunikatsiya — o'zaro hamkorlik jarayonining yana bir muhim jihati. Kommunikativ ko'nikmalar o'smirlarning fikrlarini ifodalash va boshqalarni tinglash qobiliyatini o'z ichiga oladi. O'smirlar guruhda ishlashda o'z fikrlarini aniq ifodalash, boshqalarni tinglash va ularning fikrlarini hurmat qilishni o'rganishadi. Misol uchun, o'smirlar jamoasida loyiha ustida ishlayotgan bir guruh o'quvchilar, o'z fikrlarini ochiq va aniq ifodalashlari, shu bilan birga, guruhning boshqa a'zolarining fikrlarini ham tinglashlari lozim. Bu jarayon o'zaro tushunishni ta'minlaydi va jamoa a'zolarining fikrini qadrlashni o'rgatadi. Psixolog J.P. McCarthy (2001) samarali muloqotning ijtimoiy aloqalar va rivojlanishdagi rolini ta'kidlaydi. Muloqotdagi ochiqlik va hurmat nafaqat o'zaro ishonchni mustahkamlaydi, balki konfliktlarni hal qilishda ham yordam beradi. Kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish ijtimoiy integratsiyaning asosiy qismi bo'lib, o'zaro tushunishni ta'minlaydi va konfliktlarni bartaraf etishga yordam beradi. *J.P. McCarthy (2001) o'zining "Social Communication and Development"*⁴ *asarida samarali muloqotning o'sish jarayonidagi rolini batafsil tushuntiradi.*

Boshqaruv va kelishuv qobiliyatlari: O'zaro hamkorlik shartlarida o'smirlar o'zaro kelishuvga erishish, muammolarni hal qilish va guruhni boshqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu ko'nikmalar ularning jamoaviy ishlarini muvaffaqiyatli tashkil etishda va ijtimoiy masalalarni hal qilishda yordam beradi. Boshqaruv va kelishuv qobiliyatlari o'zaro hamkorlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Guruh ishlarida, ayniqsa, turli fikrlar va qarashlar mavjud bo'lishi mumkin. Boshqaruv ko'nikmalariga ega o'smirlar, agar guruhda kelishmovchilik yuzaga kelsa, barcha ishtirokchilarni tinglab, muammolarni hal qilish yo'lini topadilar. Masalan, bir guruh o'smirlar loyihani yakunlashda o'zaro kelishuvga erishishlari va jamoani muvaffaqiyatli boshqarishlari kerak. Bunday jarayonlar guruhda ijtimoiy masalalarni

³ Goleman, Daniel. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books, 1995.

⁴ McCarthy, J.P. Effective Communication in Social Relationships and Development. Academic Press, 2001.

hal qilishda o‘zaro yordamni rivojlantiradi va ijtimoiy integratsiyani ta’minlaydi. Psixolog V. H. Searle (2004) o‘z asarida, guruh ishlarida kelishuv va muammoni hal qilish ko‘nikmalarining ahamiyatini ta’kidlaydi. O‘smirlar bunday ko‘nikmalarni rivojlantirgan holda, jamoada samarali hamkorlikni ta’minlash imkoniga ega bo‘ladilar. Boshqaruv va kelishuv ko‘nikmalari, ayniqsa o‘zaro hamkorlik jarayonida, ijtimoiy masalalarni hal qilishda muhimdir. Ular guruhda o‘zaro yordamni rivojlantiradi va jamoaviy maqsadlarga erishishda muhim vositadir. V. H. Searle (2004) *"Collaborative Learning: Theory and Practice"*⁵ asarida, guruh ishlarida muvaffaqiyatga erishish uchun kelishuv va muammoni hal qilish ko‘nikmalarining zarurligini ta’kidlaydi.

O‘zini anglash va o‘z-o‘zini hurmat qilish: O‘zaro hamkorlik jarayonida o‘smirlar o‘zlarining imkoniyatlarini va cheklovlarini tushunishga o‘rganadi. Bu, o‘z navbatida, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchlarini oshiradi va o‘zaro hurmatni rivojlantiradi. Shuningdek, o‘zini anglash va o‘z-o‘zini hurmat qilish o‘zaro hamkorlikni shakllantirishda muhim psixologik omillardir. O‘smirlar o‘zlarining imkoniyatlarini va cheklovlarini anglashni o‘rganadilar. Bu jarayon ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va o‘zaro hurmatni rivojlantiradi. Masalan, bir o‘smir o‘zining kuchli tomonlarini bilib, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshiradi va jamoaviy ishda samarali qatnashadi. Shu bilan birga, boshqa o‘smirlarning imkoniyatlarini tushunish va hurmat qilish ham zarurdir. Psixolog A. Bandura (1997) o‘zining *"Self-Efficacy: The Exercise of Control"*⁶ asarida o‘zini anglash va o‘z-o‘zini hurmat qilishning ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. O‘smirlarning o‘zini anglash, shuningdek, o‘zlarining yutuqlari va muvaffaqiyatlarini baholashda yordam beradi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Biz o‘z tadqiqotimizda o‘smirlar o‘rtasida o‘zaro hamkorlik o‘rnatishda namoyon bo‘ladigan ijtimoiy-psixologik muammolarning namoyon bo‘lishini shaxslar arao munosabatlarda uchraydigan ziddiyatlar asosida aniqlashga harakat qildik. Jizzax shahridagi 30-maktab va Sharof Rashidov tumani 23-maktabning o‘smir yoshdagi o‘quvchilarida K.Tomassning “Shaxslararo munosabatlarni o‘rganish” so‘rovnomasidan foydalanib tadqiqot olib bordik. Tadqiqot natijalari quyidagi jadvalda aks etgan (1jadval).

⁵ Searle, V.H. Collaborative Learning: Theory and Practice. Springer, 2004.

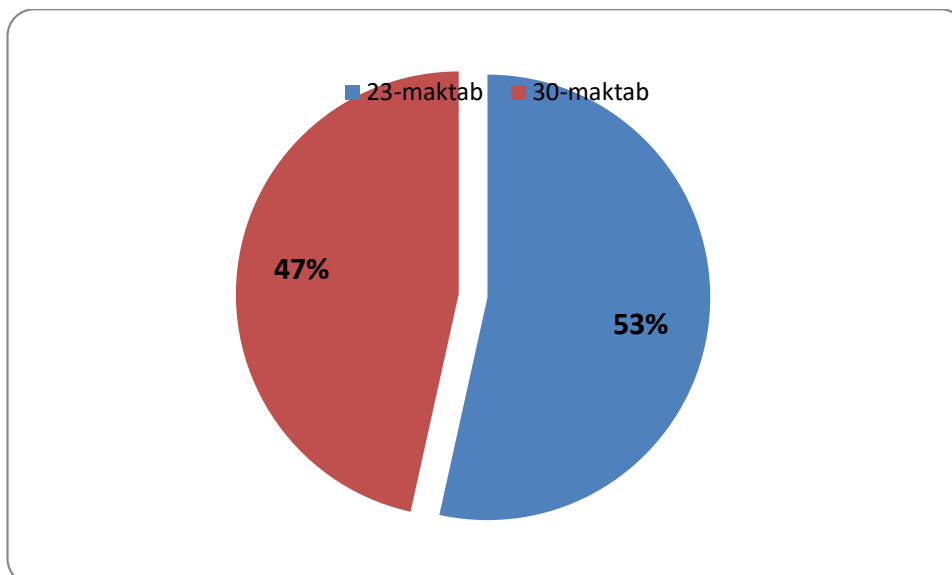
⁶ Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. W. H. Freeman, 1997.

1-jadval

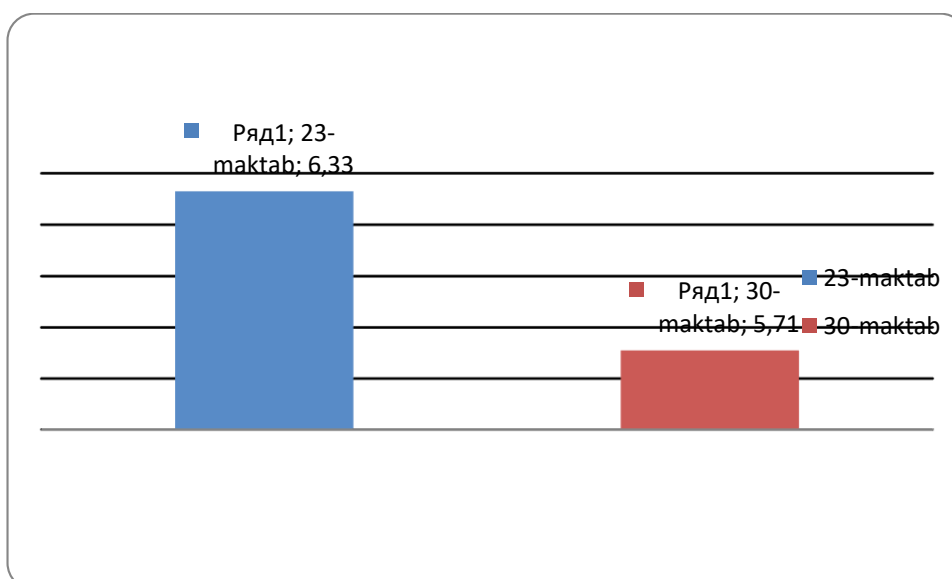
O'smirlarda o'zaro hamkorlik o'rnatishda shaxslararo munosabatlarning namoyon bo'lishi (K.Tomass uslubi bo'yicha)

Shkala	O'quvchi	N	O'rtacha qiymat	Standard og'ish	t	Ishonch darajasi
Raqobat	Sh.Rashidov	59	7,3390	2,17834	2,533	,013*
	Jizzax shahri	60	6,3833	1,93182		
Hamkorlik	Sh.Rashidov	59	5,2203	1,64073	-,866	,388
	Jizzax shahri	60	5,5000	1,87309		
Murosachilik	Sh.Rashidov	59	6,3390	1,39717	2,237	,027*
	Jizzax shahri	60	5,7167	1,62701		
Tortishuvdan qochish	Sh.Rashidov	59	4,3220	1,90680	-	,007*
	Jizzax shahri	60	5,3500	2,18489		
Vaziyatga moslashish	Sh.Rashidov	59	6,2373	1,84147	-,923	,358
	Jizzax shahri	60	6,5500	1,85422		

K. N. Tomas tomonidan ishlab chiqilgan shaxslararo munosabatlarni o'rganish metodikasi asosida olib borilgan tahlil natijalariga ko'ra, 23-maktab o'quvchilari 30-maktab o'quvchilariga nisbatan nizoli vaziyatlardan chiqishda ko'proq **raqobat** usulini tanlashga moyil ekani aniqlandi ($2,533$; $p > 0,5$). Bu holat o'smirlar o'rtasida o'zaro hamkorlikni shakllantirish va ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Raqobat usuli, odatda, nizoni yechishda shaxsiy manfaatni ustun qo'yish, o'z fikr va pozitsiyasini qat'iy himoya qilish orqali namoyon bo'ladi. Raqobat orqali nizoni hal qilishga moyil bo'lgan o'smirlar o'z nuqtai nazarini asoslab bera olishga, qat'iyat bilan fikr bildirishga va guruhda yetakchilik qilishga intiladilar. Bu ularning o'zaro hamkorlik jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ayni paytda ijtimoiy-psixologik muammolarni aniqlash va ularga yechim topishda muhim rol o'ynaydi. Xulosa qilib aytganda, 23-maktab o'quvchilarining raqobatga moyilligi ularning faol, qat'iyatli, liderlik qobiliyatlariga ega shaxslar ekanidan dalolat beradi va bu sifatlar o'zaro hamkorlikni shakllantirish hamda ijtimoiy-psixologik muammolarni bartaraf etishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

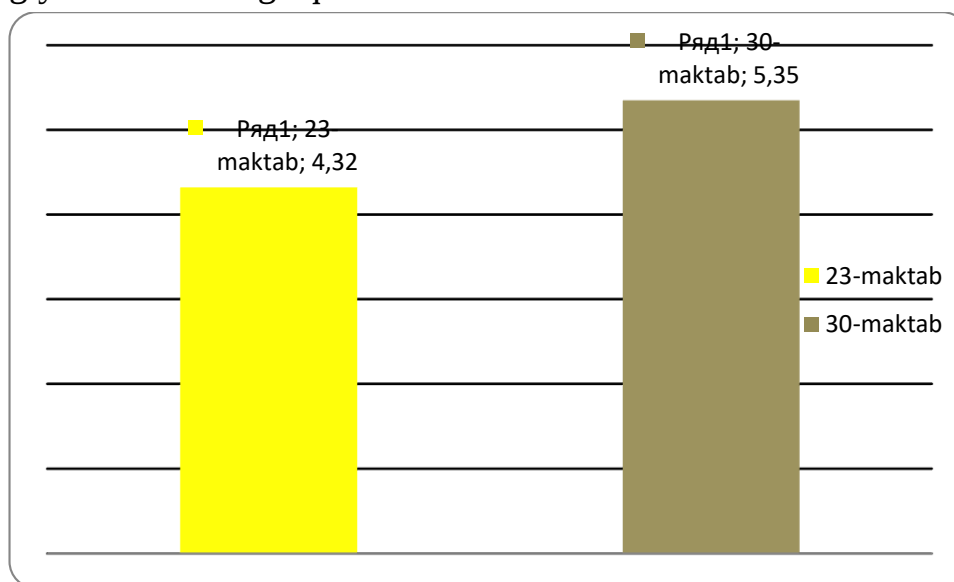

Murosachilik shkalasi bo'yicha Sharof Rashidov tumani 23-maktab o'quvchilari nizoli vaziyatlardan chiqishda ushbu usulni ko'proq tanlashlari aniqlandi (2,237; $p>0,5$). Murosachilik — nizoni yechishda qarama-qarshi tomonlarning manfaatlarini hisobga olib, o'zaro kelishuvga intilish demakdir. Shu sababli, murosachilikka moyil bo'lgan o'smirlar ijtimoiy-psixologik ziddiyatlarni keskinlashtirmasdan, hamkorlikni rivojlantirishga yo'naltiradilar. Bu esa guruh ichida ishonch va o'zaro yordam muhitini yaratib, ijtimoiy muammolarning barqaror bartaraf etilishiga imkon beradi. 23-maktab o'quvchilarining murosachilikka bo'lgan moyilligi o'zaro munosabatlarni sog'lom yo'l bilan boshqarish va ijtimoiy-psixologik muammolarni samarali hal etishda muhim vosita hisoblanadi. Bu sifatlar o'smirlar o'rtasida kuchli hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shaxslararo munosabatlarni o'rganish metodikasi natijasiga ko'ra, 30-maktab o'quvchilari 23-maktab o'quvchilariga nisbatan nizoli vaziyatlardan **tortishuvdan**

qochish orqali chiqib ketishni ko‘proq afzal ko‘rishlari aniqlandi ($-2,733$; $p>0,5$). Tortishuvdan qochish strategiyasi, ayniqsa, kichik nizolar yoki jiddiy bo‘lmagan kelishmovchiliklarda, ziddiyatni kuchayishidan saqlab, vaqtinchalik tinchlikni ta‘minlashga yordam beradi. Bu yondashuv o‘smirlar orasida noqulay vaziyatlardan qochish, stress va nizolardan himoyalanihga imkon yaratadi, shu bilan birga o‘zaro munosabatlarni asrashga xizmat qiladi. 30-maktab o‘quvchilarining tortishuvdan qochishga moyilligi ularni qisqa muddatda nizolardan himoya qilib, ijtimoiy muhitda tinchlikni saqlashga yordam beradi. Ammo bu yondashuv ijtimoiy-psixologik muammolarni barqaror bartaraf etishda samarali bo‘lishi uchun, uni faol muloqot va murosa strategiyalari bilan birga qo‘llash muhimdir.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

O‘zaro hamkorlikning mohiyati va psixologik ahamiyati haqida tahlil qilganimizda, o‘smirlarning shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli o‘z o‘rnini topishlari uchun o‘zaro hamkorlikning zaruriyati aniqlandi. O‘zaro hamkorlik nafaqat guruhda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, balki emotsional barqarorlikni ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. O‘smirlar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish, ularning hissiy va intellektual salohiyatini kengaytiradi, shu bilan birga, ijtimoiy-emotsional xavfsizlikni ta‘minlaydi. Bu esa o‘smirlarning tengdoshlari va kattalar bilan kechadigan o‘zaromunosabatlarning ijobiy ketishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, o‘zaro hamkorlikni shakllantirish, o‘smirlarning ijtimoiy va psixologik rivojlanishida asosiy omil bo‘lib, uning samarali bo‘lishi uchun psixologik yondoshuvlar va metodlarni joriy etish zarur. O‘smirlar o‘rtasida o‘zaro hamkorlikni shakllantirish, ularning ijtimoiy-emotsional salomatligini saqlashga, guruh ichida muvaffaqiyatli ishlashga va jamiyatda o‘z o‘rnini topishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Gardner, Howard. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books, 1983.
- Searle, V. H. Collaborative Learning: Theory and Practice. Routledge, 2004.
2. Goleman, Daniel. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books, 1995.
- ³McCarthy, J.P. Effective Communication in Social Relationships and Development. Academic Press, 2001.
- ⁴Searle, V.H. Collaborative Learning: Theory and Practice. Springer, 2004.
- ⁵Bandura, A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. W. H. Freeman, 1997.
6. Ikramshikovna, R. I., & Nishanbayevich, D. A. (2025). Regulatory and legal aspects of first aid in international legislation and in the republic of Uzbekistan. *The American Journal of Management and Economics Innovations*, 7(02), 7-16.
7. Режаметова, И. И., & Норбутаев, С. А. (2022). YETIM VA OTA-ONA QARAMOG'IDAN MAHRUM BO'LGAN BOLALARDA IJTIMOIIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, 5(3).
8. Latipovna, S. M., & Sodirzoda, S. R. (2018). Traditional and modern foreign language teaching methods. *Вопросы науки и образования*, (10 (22)), 187-190.
9. Saipova, M. (2023). The Results Of The Research On The Perspectives Of Family Life Of Teenagers Raised In Migrant Families. *European International Journal of Pedagogics*, 3(03), 16-20.
10. Saipova, M. (2023). Causes of instability of emotional experiences in modern adolescents. *Eurasian Journal of Academic Research»(ISSN: 2181-2020)*, 3(01).
11. Saipova, M. (2023). The Content Of The Psychologist's Work With Children Of Labor Migrants. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(02), 72-76.
12. Malohat Saipova, . (2023). THE CONTENT OF THE PSYCHOLOGIST'S WORK WITH CHILDREN OF LABOR MIGRANTS. *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*, 3(02), 72-76.
13. Majidov, J. (2021). ЁШЛАРНИНГ ОИЛАВИЙ ҲАЁТ ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРИ ВА ОИЛАВИЙ ҲАЁТДАН ҚОНИҚИШ УЙЎНЛИГИ МАСАЛАЛАРИ. *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании*, 1(1).
14. Жасур, М. (2022). ГЕНДЕР УСТАНОВКАЛАРИ ВА ИЖТИМОЙЛАШУВ ЖАРАЁНИНИНГ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. *Involta Scientific Journal*, 1(6), 69-77.
15. Мажидов, Ж. Б. (2022). ГЕНДЕР УСТАНОВКАЛАРИ ВА ШАХСНИ ЎЗИНИ-ЎЗИ ИДРОК ЕТИШИ ЎРТАСИДАГИ БОҒЛИҚЛИК МУАММОЛАРИ. *Ученый XXI века*, (5-2 (86)), 19-24.
16. Ж.Мажидов-. (2023). ЛИДЕРЛИК СИФАТЛАРИНИНГ ГЕНДЕР ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ. *Involta Scientific Journal*, 2(4), 293-298.